

Gud og samvittigheden

Et tema i Ralph Waldo Emersons prædikener

Lektor, dr.theol.

Troels Nørager

Abstract: Despite the fact that the entire collection of Ralph Waldo Emerson's sermons was published more than two decades ago, scholarly interest has so far been limited. By focusing on the particular theme of the relation between God and individual conscience, the present article analyzes most of Emerson's sermons on this particular topic. Emphasizing Emerson's background in Boston-Unitarianism and his theological debt to William Ellery Channing, it is demonstrated how Emerson already in his sermons cherishes the idea of a living, direct connection between God and the soul. The fact that he inherits from Calvinism the idea of God as moral perfection, leads him to regard the individual's conscience as the highest faculty and the place where God primarily speaks to man. Conscience also implies an obligation to judge for yourself or having 'self-trust', and in this way the sermons reveal the theological roots of the later Emerson's concept of self-reliance.

Key words: Ralph Waldo Emerson – Unitarianism – Transcendentalism – sermons – God – conscience – liberal theology

Den kristne traditions møde med moderniteten reflekteres på forskellige måder i løbet af det 19. århundredes første halvdel. Det giver perioden en særlig teologisk interesse. Modernitetens udfordringer kommer bl.a. til udtryk i den historisk-kritiske tilgang til de bibelske skrifter samt i den tyske idealismes filosofiske 'oversættelse' af den kristne grundfortælling om skabelse, fald og forløsning. Herhjemme reagerede de teologer, vi fejrer som 'de to store', Grundtvig og Kierkegaard, ved at kaste sig ud i en omfattende kritik af fornuft og filosofi. Når vi opfatter dem som normgivende, opstår en risiko for, at vi får et for énsidigt og indsnævret billede af periodens teologiske mulighedsspektrum. Sådan som det eksempelvis kommer til udtryk i (alt for) etablerede sandheder som 'Grundtvigs kamp mod rationalisterne'. I Boston-området, som er blevet kaldt 'Amerikas Athen', udvikledes i samme periode en liberal teologi, der forholdt sig mere positivt til Bibel-kritikken og på en konstruktiv måde indoptog de

nye, filosofiske impulser fra især Tyskland. Formålet med denne artikel er at introducere denne i en dansk kontekst mindre kendte form for teologisk refleksion ved at undersøge et bestemt tema i Emersons prædikener fra perioden 1826-35.

1. Baggrund og kontekst

I New England sker der i løbet af mindre end halvtreds år (ca. 1800-1840) en dramatisk ændring i den åndelige horisont fra en streng, ortodoks *calvinisme* over en liberal *unitarisme* og til en kirke-kritisk, filosofisk-litterær bevægelse kaldet *transcendentalisme*.¹ Ralph Waldo Emerson (1803-1882) er en central skikkelse i denne udvikling. Det bør nævnes, at både unitarisme og transcendentalisme i høj grad var bevægelser for social reform, ikke mindst inden for uddannelse, men dette *sociale* aspekt af samvittigheden falder uden for denne artikels rammer.²

Skiftet i det religiøse og åndelige klima kan beskrives som udviklingen af en særlig amerikansk form for liberal teologi, der er blevet fremstillet i Gary Dorriens *The Making of American Liberal Theology*.³ Og hvad skal man så forstå ved liberal teologi? I en dansk kontekst er det almindeligt at betragte 'liberalteologi' som betegnelse for en underlødige teologi, der hævdede sig i de første årtier af 1900-tallet (ca. 1900-1930). Men Dorrien sætter denne teologiske strømning ind i en bredere sammenhæng, når han konstaterer, at "[t]he idea of liberal theology is nearly three centuries old. In essence, it is the idea that

1. New England transcendentalismen (begyndende i 1836 med 'The Transcendentalist Club' bestående af ca. 15 unitariske præster og to kvinder) er notorisk vanskelig at indkredse. En træffende karakteristik findes dog hos Channings nevø, William Henry Channing, der selv var en del af gruppen: "On the somewhat stunted stock of Unitarianism – whose characteristic dogma was trust in individual reason as correlative to Supreme Wisdom – had been grafted German Idealism, as taught by masters of most various schools – by Kant and Jacobi, Fichte and Novalis, Schelling and Hegel, Schleiermacher and De Wette, by Madame de Staël, Cousin, Coleridge, and Carlyle; and the result was a vague yet exalting conception of the godlike nature of the human spirit. Transcendentalism, as viewed by its disciples, was a pilgrimage from the idolatrous world of creeds and rituals to the temple of the Living God in the soul. It was a putting to silence of tradition and formulas, that the Sacred Oracle might be heard through intuitions of the single-eyed and pure-hearted." Citeret fra Perry Miller (ed.), *The American Transcendentalists: Their Prose and Poetry* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press 1957), 36 f.

2. Jf. hertil bl.a. David Turley, "Religion and Approaches to Reform: Boston Unitarians Versus Evangelicals in the Context of the 1820s and 1830s", *American Nineteenth Century History* 10 (2009), 187-209.

3. Gary Dorrien, *The Making of American Liberal Theology: Imagining Progressive Religion* (Louisville: Westminster John Knox Press 2001).

Christian theology can be genuinely Christian without being based upon external authority” (Dorrien 2001, xiii).⁴ Og lidt senere vover Dorrien sig frem med sin personlige vurdering: “For all of the critical pounding that it took in the twentieth century, often deservedly, I believe that liberal theology has been and remains the most creative and influential tradition of theological reflection since the Reformation” (sst., xv).

I New England-området kom det til en form for vendepunkt i 1805, da Hollis-lærestolen i Teologi ved Harvard College skulle nybesættes. De konservative tabte kampen om denne symbolsk vigtige post, og i 1808 oprettede de derfor deres eget præsteseminarium i Andover. Fra dette tidspunkt var Harvard en sikker, unitarisk bastion. Når de liberale gik af med sejren, og når unitarismen blev nærmest enerådende i Boston og omegn, havde det naturligvis også en social og økonomisk baggrund. Det var opgangstider med stærk vækst i både handel og industri, og områdets nye, sociale elite kunne ikke forlige sig med den ortodokse calvinismes stempling af dem som værende totalt fordærvede af synden.⁵

2. Emersons uddannelse og virke som præst

I 1820, som syttenårig, begyndte Emerson sine studier på Harvard College, det senere Harvard University, som var blevet oprettet af de første Puritanere allerede i 1636. Der var stor frihed, men han fik en grundig, klassisk dannelse, hvor især studiet af platonisme og stoicisme fik vedvarende betydning for ham. Allerede som studerende var Emerson meget optaget af retorik og veltalenhed (*eloquence*), og vi har her et tema, som peger frem mod hans senere valg af præsteger-

4. Dorrien (2001, 21) minder om, at unitarismen har rødder, der går tilbage til reformationstiden: “Historically, the Unitarian tradition derives from the anti-trinitarian teaching of Spanish martyr Michael Servetus (1511-53), who was burned as a heretic at Champel (near Geneva), and the transcendentalist-like theology of German religious leader Caspar Schwenckfeld (1489-1561). A major figure of the succeeding generation was the Italian exile Faustus Socinus (1539-1604), founder of ‘Socinian’-school Christology and pioneer of Polish Unitarianism, who rejected the doctrines of the Trinity, the deity of Christ, and the substitutionary atonement of Christ while emphasizing Christ’s humanity and exemplary moral influence.”

5. Bostons indbyggertal (ca. 90.000 o. 1840) var blevet mere end fordoblet på blot to årtier. Om unitarismens udbredelse skriver Turley (2009, 190): “By 1830 there were 130 primarily urban, Unitarian parishes in Massachusetts amply supplied with Harvard graduates as ministers. In 1833 one orthodox Congregationalist source calculated that 81 orthodox congregations had lost control of their parishes to liberals and a modern estimate suggests that liberals had gained about one-third of all church buildings throughout the Commonwealth of Massachusetts.”

ningen. Det var især unitarismens ledende skikkelse, William Ellery Channing (1780-1842), der for Emerson som for mange andre var et forbillede som prædikant, og manges en søndag tog han den lange spadseretur fra sit kollegium i Cambridge og ind til Boston for at høre Channing prædike. Hvad selve studierne angik, skuffede Emerson dog sin mor (faderen, der var præst, døde, da Emerson var otte år). Han virkede mindre intellektuelt begavet end sine brødre, og han var i de første år en ret middelmådig studerende.

En ændring til det bedre indtraf dog, da der ankom en ny lærer, Edward Everett, som var den første amerikaner, der opnåede en doktorgrad, da han efter fire års studier i Europa færdiggjorde sin dissertation hos Eichhorn i Göttingen, 1817 (jf. Dorrien 2001, 45). Everett introducerede studerende og kolleger til de tyske eksegeters historisk-kritiske eksegese af de bibelske skrifter – i Amerika betegnet som 'higher criticism'. Også Everett (der i øvrigt selv havde været præst) lagde stor vægt på retorisk veltalenhed. Om hans – og ikke mindst Channings – afgørende betydning for Emerson skriver Dorrien (2001, 45 f.):

Intellectually, emotionally, even physically, Emerson came alive. Though he never completely shook off the effects of poor health or his feelings of being 'vagrant' and 'hollow', Everett showed him that the life of the mind could be exiting. Emerson read avidly in history and literature, especially imaginative literature, and started calling himself Waldo. Under the influence of Everett's dazzling intellectual performances, giving thought to his future only a few months before graduation, he dutifully attended Channing's Dudleian Lecture on Christian evidences. The college laws, forty pages in length, required his attendance. (...) Yet he would not have faced a lecture on Christian apologetics with great enthusiasm, for even during his early ministerial career, Emerson took minimal interest in evidentialist arguments for Christian belief. Nonetheless, he was unexpectedly converted by Channing's poetic spirit, impressed not by the evidences, but by the spiritual art that he sensed in Channing's presentation. A lifetime of misgivings about the pulpit, Unitarianism, and his father's world fell away: he was moved by his Aunt Mary's favorite religious figure to enter the ministry. For the rest of his life he cited this experience as a crucial turning point.

Emerson blev præst ved Bostons Second Church i 1829, men allerede i efteråret 1832 tog han sin afsked og rejste i næsten et år rundt i Europa. Fra 1834 og resten af sin karriere ernærede han sig som en meget populær foredragsholder i den nye 'lyceum movement', en amerikansk form for almen voksenoplysning. I forskningen er det en udbredt opfattelse, at Emerson blot benyttede en uenighed om nadverpraksis som en bekvem anledning til at slippe ud af rollen som præst, og man betragter derfor 1832 som det afgørende skift i hans

karriere. Dette spørgsmål har en særlig vigtighed, for jo mere man betoner 1832 som et brud, des mere konstruerer man også et scenarie, hvor Emerson angiveligt skulle have lagt teologien og sit religiøse engagement på hylden i og med sin afsked med menigheden i Second Church. William Hutchison skriver i denne forbindelse:⁶

His break with the ministerial profession had not been so complete as has sometimes been imagined. From 1834 through 1837 he occupied an average of forty-one Sundays each year with ministerial duties, acting as regular supply preacher for several extended periods at New Bedford and East Lexington. At East Lexington his commitment ran from mid-1835 until February 1838 – nearly as long a period as he had served in the Second Church. He did not preach for the last time until January 20, 1839. It does seem clear, however, that Emerson continued to preach in this period mainly because his income was as yet only partially sustained by lecturing and writing. His attachment to the ministry declined as those other ventures succeeded (Hutchison 1972, 38).

For det andet er det værd at hæfte sig ved, at Emerson ikke selv så nogen større, genremæssig forskel mellem prædiken og foredrag.⁷ Det efter min vurdering mest centrale udsagn herom fra Emerson findes i et brev til Thomas Carlyle (fra nov. 1837), hvor Emerson skriver:

I find myself so much more and freer on the platform of the lecture-room than in the pulpit, that I shall not much more use the last; and do now only in a little country chapel at the request of simple men to whom I sustain no other relation than that of preacher. But I preach in the Lecture-Room and then it tells, for there is no prescription. You may laugh, weep, reason, sing, sneer, or pray, according to your genius. It is the new pulpit, and very much in vogue with my northern countrymen.⁸

6. Jf. William R. Hutchison, *The Transcendentalist Ministers: Church Reform in the New England Renaissance* (Hamden, CT: Archon Books 1972).

7. At foredragene i den forstand kan betragtes som sekulære prædikener er også blevet bemærket af flere forskere, bl.a. Field (2001, 473), som giver følgende vurdering: "The ex-preacher's original lectures differed only marginally from his sermons, and his shift from preaching to lecturing signaled a transformation less of ambitions, which were always hortative, than of rhetorical and stylistic strategies. He endeavored to engender through his secular sermons of self-culture a highly syncretistic kind of conversion experience in his audiences, a re-birth not in Christ, but as self-reliant individuals, who readily grasped the spiritual elements in their everyday lives." Se Peter S. Field, "The Transformation of Genius into Practical Power: Ralph Waldo Emerson and the Public Lecture", *Journal of the Early Republic*, 21:3 (2001), 467-493.

8. *The Correspondence of Thomas Carlyle and Ralph Waldo Emerson 1834-1872* (ed. by Charles Eliot Norton), vol. 1 (Boston; Ticknor and Company 1888), 137.

Trods betydelig inspiration fra Channing har Emerson allerede som prædikant en selvstændig stemme og et personligt udtryk. Den valgte bibeltekst bliver sjældent udlagt, men tjener snarere som et motto eller en sammenfatning af det, Emerson ønsker at lægge menigheden på sinde.⁹

3. Gud og samvittigheden

Allerede i sin første prædiken, *Pray without ceasing* (1826), formulerer Emerson den idé om en levende, direkte forbindelse mellem Gud og menneske, som skulle forblive en grundtanke i hans religionsfilosofi. Så tæt er forbindelsen, at der dybest set ikke er andet end den frie vilje ('liberty'), som vi kan kalde vores egen, hævdes det. I en formulering, der synes inspireret af George Berkeleys filosofiske idealisme, henvender Emerson sig direkte til sine tilhørere:

Do you not know (...) that the minds of men are not so much independent existences, as they are ideas present to the mind of God; that he is not so much the observer of your actions, as he is the potent principle by which they are bound together; not so much the reader of your thoughts, as the active Creator by whom they are aided into being; and, casting away the deceptive subterfuges of language, and speaking with strict philosophical truth, that every faculty is but a mode of his action; that your reason is God, your virtue is God, and nothing but your liberty, can you call securely and absolutely your own?¹⁰

Når Guds skabelse forstås på den måde, at vi dybest set er *i* Gud, så bliver den logiske konsekvens i forhold til prædikens tema, at "*every desire of the human mind, is a prayer uttered to God and registered in heaven*" (sst.). Samvittigheden, der i denne prædiken omtales som 'the man within the breast' og 'God's viceregent, enthroned within you' (*Sermons*, vol. 1, 61, 62), opererer i forhold til de evige, moralske love, som Gud i sin visdom har fastsat, og som hans Forsyn oprettholder.

I en lidt senere prædiken over Sl 8, *What is man, that thou art mindful of him?* (1827), udtrykker Emerson meningen med inkarnationen på den måde, at Gud "sent his son into the world to solve the great

9. Skønt Emerson-forskningen er særdeles omfattende, har prædikenerne endnu kun været genstand for begrænset interesse. Jf. dog Wesley T. Mott, *The Strains of Eloquence: Emerson and his Sermons* (University Park and London: The Pennsylvania State University Press 1989).

10. Albert J. von Frank (ed.), *The Complete Sermons of Ralph Waldo Emerson*, vol. 1 (Columbia: University of Missouri Press 1989), 57, herefter forkortet *Sermons*, vol. 1.

enigma that had baffled the mighty and disconcerted the wise. He scattered the doubts of men by revealing the doctrine of immortality and of a moral government of the universe” (*Sermons* vol. 1, 115). Formålet med kristendommen er at gøre os *lykkelige*, og det sker dels ved at vi allerede i dette liv kan opleve en forening med Gud i vores udødelige sjæl, dels ved at vi efterligner det moralske perfekte liv, som Jesus levede. Emersons etik, der er inspireret både af skotsk moralfilosofi og af Kants betoning af pligten, får sin objektive karakter fra en platonisk-idealisk overbevisning om, at de moralske love virker med samme usvigelige sikkerhed som naturlovene.¹¹ Som hos de skotske moralfilosoffer er *the moral sentiment* et centralt begreb, og i denne prædiken identificerer Emerson det med samvittigheden, der også omtales som ‘the divine instinct’ (sst., 117), der sammen med fornuften er det klareste udtryk for menneskets gudbilledlighed.¹² Omtalen af samvittigheden som et guddommeligt instinkt indebærer dog ikke, at det fungerer automatisk eller uhindret. Emerson understreger både ‘the evil of sin’ og at vi som mennesker er ‘frail and sinful’ (sst., 119).

Som bekendt tales der i evangelierne ikke om samvittigheden. Det nytestamentlige hovedsted er Rom 2,14-15, og i Emersons prædiken fra 1828 over dette skriftsted finder vi igen samvittigheden omtalt som ‘the man within the breast’.¹³ Men også andre interessante udtryk dukker op: ‘the police of the Universe’, ‘this undying monitor within us’ og ‘this divine Director’ (sst., 195, 196). Emersons primære pointe i denne prædiken er dog, at samvittigheden muliggør ‘the moral government of the Universe’ *uden* at Gud hele tiden behøver

11. Et meget interessant aspekt heraf er Emersons tanke om ‘compensation’, altså at der allerede i dette liv foregår en genoprettende og balancerende retfærdighed. Jf. hertil bl.a. Anders Hallengren, *The Code of Concord: Emerson’s Search For Universal Laws* (Stockholm: Almqvist & Wiksell International 1994).

12. Samvittighedens prominente rolle fremgår også af en prædiken, hvor Emerson ganske enkelt slår fast, at: “There are many faculties in the mind but the highest faculty is the conscience.” Jf. Teresa Toulouse and Andrew Delbanco (eds.), *The Complete Sermons of Ralph Waldo Emerson*, Volume 2 (Columbia and London: University of Missouri Press 1990), 193.

13. Om de filosofiske rødder bag Paulus’ tale om samvittigheden skriver Jan Rohls: “Auch der Begriff des Gewissens, der in der alttestamentlichen Tradition nicht vorkommt, entstammt der stoischen Ethik und meint das Wissen des Menschen um sich selbst und sein Verhalten angesichts einer bestimmten Forderung des Gesetzes. Das Gewissen in diesem Sinn hat in erster Linie anklagende Funktion. Es ist das Selbstbewusstsein, vor dem der Mensch nichts verbergen kann. So konnte auch Philo das Gewissen als inneren Gerichtshof und Richter charakterisieren, der den Menschen seiner Bosheit überführt.” Jan Rohls, *Philosophie und Theologie in Geschichte und Gegenwart* (Tübingen: Mohr Siebeck 2002), 103.

at blande sig. Han har jo netop, som vi så, etableret sin 'viceregent' i menneskets indre. Eller som det her udtrykkes:

To do this he hath opened in every mind the Conscience, – this swift perception of approval or censure on all that is done or left undone. This law, so sure, so inevitable, is the gravitation of the moral world (...) connecting every human soul with God its maker, and making it impossible to any to elude for a moment his irresistible dominion (sst., 195).

Et andet vigtigt tema i denne prædiken er over for menigheden at fremholde samvittigheden som det bedste værn imod den *skepticisme*, som breder sig i tiden. Vi ved allerede fra Emersons dagbøger, at han (som mange andre) følte sig udfordret af Humes filosofi, og både skepticisme og ateisme dukker jævnligt op som tema i prædikenerne. Men også her kommer samvittigheden til hjælp – nu i rollen som et klart, om end indirekte, gudsbevis. Efter at have beskrevet samvittighedens funktion betror Emerson sin menighed denne personlige bekendelse:

Such is the power and such the use of the Conscience. It seems to me an overpowering proof of the Being and government of God. When I consider its infinite force; how inconsiderable are all other perceptions by the side of this perception; that this alone makes the distinctions of happiness and misery; that it will breathe the air of heaven into the deepest dungeon on earth, or will make a hideous gehenna out of the sweetest paradise; when I observe its unbroken uniformity through all ages and races; its unfailing sovereignty over the human mind, wherever it has acted or suffered; - my doubts of a Providence fade and disappear. I cannot coax down the astounding conviction. I have read of those who doubted, I am told there are those who doubt the Being of God. But there is no fable so extravagant that I cannot more easily admit than the possibility that this moral government is uncaused. (...) I can never believe that the Conscience of man came to him without an author, or reason, or end. I hear the voice which it always utters, 'There is a God' (sst., 195-196).

Fra calvinismen viderefører Emerson ikke blot tanken om Gud som moralsk fuldkommenhed (*moral perfection*), men også et fokus på helliggørelse forstået som den kristnes pligt til at arbejde på moralsk forbedring.¹⁴ Emerson trækker ofte på sine to yndlingssteder i evangelierne: Bjergprædikenens Jesus-ord, 'Så vær da fuldkomne, som

14. Jf. også flg. udtalelse: "The love of God who is perfect and the desire of perfection in ourselves are the beginning and end of the gospel." Ronald A. Bosco (ed.), *The Complete Sermons of Ralph Waldo Emerson*, Vol. 3 (Columbia and London: University of Missouri Press 1991), 64.

jeres himmelske fader er fuldkommen!’ (Matt 5,48) og Lukasevangeliets ord om Guds rige, hvor der for Emerson ikke kan være tvivl om, at den rette oversættelse af præpositionen er den, at ‘Guds rige er *inden i jer*’ (Luk 17,21).

Vender vi os nu mod det næste bind prædikener, er der grund til at standse op ved en prædiken over ApG 17,28: *For in him we live, and move, and have our being* (1829). Emerson indleder her med at forholde sig til noget af den kritik, som er blevet rettet mod den nye, unitariske kirke. Det er tydeligt, at han ikke selv er meget for at blive sat i bås, - generelt i prædikenerne vender han sig mod indbyrdes stridende konfessioner. Han vedkender sig dog betegnelsen ‘liberal Christianity’. Og den er baseret på overbevisningen om, at der i åndshistorien hele tiden sker fremskridt i erkendelsen; unitarismens opgør med calvinismen var derfor både en nødvendig og positiv udvikling: “We have found out that God is merciful and we presume on his mercy. We have grown wiser than to fear the *materialism* of the Calvinists, no longer interpret literally the figurative language of the Scriptures which surrounded God with clouds and darkness – and thunders” (*Sermons*, vol. 2, 19). Samtidig advarer han dog sine tilhørere mod at tro, at den liberale kristendom skulle være en nemmere måde at være kristen på, - at den skulle være udtryk for en moralsk slaphed: “But brethren, this laxity does not belong to true Christianity, but to bad men” (sst., 20). Tværtimod bidrager det stærke fokus på samvittigheden til at skærpe kravene, og Emerson understreger da også, at Guds fordring både er radikal og uopfyldelig.¹⁵

Acta 17, 28 er for Emerson en anledning til at fremføre det synspunkt, at “Christianity is only the interpreter of Natural Religion” (sst.), for religionens centrum er jo netop sjælens forhold til Gud. I forhold hertil er kirker, konfessioner og dogmer sekundære, hvis ikke ligefrem skadelige. Så set i forhold til denne religiøse kernebestand gælder det, at “Fenelon and Calvin and Taylor, and Priestly, kneel and worship side by side, and Christianity forgets in her love of these holy men that they were champions of four arrogant churches” (sst.).¹⁶ Hvad angår forståelsen af Gud som skaber, er det vigtigt at notere, at Emerson afviser deismens urmager-analogi, for som det hedder: “If God leaves his work it will fall asunder. (...) To him it is the same to uphold as to establish. It is a creation of each instant” (*Sermons*, vol.

15. Jf. således en prædiken, hvor Emerson taler om “the great and ever increasing task which God has appointed to yourself and which so far from being capable of being done and leaving you leisure, is never done, never can be done, and is always becoming more instead of less”. Jf. Ronald A. Bosco (ed.), *Sermons*, vol. 3, 266.

16. Francois Fénelon (1651-1715): katolsk teolog og ærkebiskop af Cambrai; Jeremy Taylor (1613-1667): ledende skikkelse i Den Anglikanske Kirke; Joseph Priestly (1733-1804): Unitarisk præst og videnskabsmand.

2, 21). Men lad os se på de centrale formuleringer om gudsbegrebet i dets forhold til sjælen og samvittigheden som det organ, der styrer den moralske handlen:

God manifests himself in our own experience. The idea of existing in immediate connexion with the Deity is the most grand that can influence the actions of a human being. The very fact that so stupendous a faith can enter naturally into the soul and become a principle of action is of itself a mighty argument for the truth of Religion. Living in connexion with God, adopting his will, identifying the soul with him is *perfection*. (...) The Christian regards God not as the cold unintelligent Cause of the order of things but as the Energetic Benefactor who pours forth his creation in unmeasured bounty (...). And it is his omnipresent energy imparted to us by which we exist. (sst., 22).

Denne prædiken afsluttes med følgende opfordring til menigheden: "Let us feel how grand and beautiful is this connexion of which we are made capable, this life within life, this literal Emmanuel *God within us* (sst., 24). På dette sted er det relevant at pege på, at Emerson i en af sine sene prædikener (fra april 1835) gør det til sit generelle, hermeneutiske princip, at kristentroens transcendenteste størrelser skal forstås som *indre* og *individuelle* anliggender. Prædikenen hedder *Set your affections on things above* (Kol. 3, 2), og Emerson taler om, hvordan Himlen og Himmeriget er noget, vi allerede kan erfare her og nu. Og så hedder det: "And so in the Scriptures generally what is said to be *above* is to be understood as that which is *within*" (*Sermons*, vol. 4, 238).¹⁷

I prædikenen *Add to your faith, virtue, and to virtue knowledge* (2. Pet. 1, 5) udfolder Emerson den tanke, at troen i sig selv ikke er nok, men at den skal manifestere sig både i moralsk livsførelse og i en stadig bestræbelse på at vokse i visdom.¹⁸ Der lægges i denne prædiken særlig vægt på kontrasten mellem p.d.e.s. vores tendens til at stille os tilfredse med laveste fællesnævner, og p.d.a.s. den religiøse forpligtelse til konstant 'self-improvement'. Emerson indleder således med at slå fast, at "[o]ur views of religion are not high enough. We are too easily satisfied. In every human heart, conscience, if we listen, is heard to say, that never have we done enough" (*Sermons*, vol. 2, 227). Det udtrykkes også lidt senere på den måde, at "[a]gainst this vast

17. Wesley T. Mott (ed.), *The Complete Sermons of Ralph Waldo Emerson*, Vol. 4 (Columbia and London: University of Missouri Press 1992).

18. Blandt Emersons knap to hundrede prædikener findes én, som direkte er hellet forholdet mellem tro og gerninger (jf. *Sermons*, vol. 2, 46-50). Der er desværre ikke plads til at udfolde den i denne artikels sammenhæng, men pointen er, at tro og gerninger er lige vigtige og nødvendige: ingen tro uden gerninger, ingen gerninger uden tro.

experience of human lowness and vice the great assurance of Conscience stands good, that God has made us capable of an indefinite improvement” (sst., 228). Når det gælder spørgsmålet om, hvordan dette så opnås, synes Emerson dog ikke helt klar: Først siger han, at det afhænger af os selv og vores egen indsats, men få linier senere hedder det, at “every man should explore his soul and consider what it means to cooperate with God, in his own education” (sst.). Det er i det hele taget et tema i prædikenerne, at tilværelsen opfattes som en *skole*, hvori mennesket er placeret for at udvikle og uddanne sig til mest muligt at efterligne Jesus Kristus. Hertil er naturligvis knyttet tanken om kaldet (*vocation*), men til forskel fra en luthersk tradition kan man altså hos Emerson konstatere, at det calvinske fokus på heliggørelse, sammen med tanken om Gud som *moral perfection*, leder til imperativet om konstant at arbejde på at blive et bedre menneske (*self-improvement*).¹⁹

Vi har altså to store områder, hvor der skal arbejdes: viden og moralsk handlen. Hvad det første angår, er Emerson bevidst om, at mange “distrust the connexion of knowledge with religious character” (sst., 229). Især religiøse ‘Fanatics’ advarer typisk mod at lade fornuften komme ind på troens område. Men for Emerson kan der ikke tænkes “a surer sign of false views of God” (sst.), for er det ikke netop Gud selv, der har givet os den fornuft, som sammen med samvittigheden er det centrale udtryk for vores skabte gudbilledlighed? Emerson hævder derfor direkte modsat, at det er religiøse menneskers foragt for fornuften, som er skyld i, at vantroen vinder frem:

But what is the great cause in an honest mind of the growth of infidelity? What is it that next to vice shakes in any mind the empire of religion but the idea that it is the offspring of unenquiring custom, that it sanctions ignorance, that it looks askance on free thinking? (...) There can scarcely be an error more pernicious to the interest of an immortal being. It has grown out of the aversion men have felt at seeing the gifts of genius prostituted to vice. The true distinction is that the moral powers must be supreme in the soul and then let the intellectual powers store as much truth and attain the highest skills in adorning and using it, their nature will admit. But to sneer at a faith of the intellect is mad enough. Who made that power and what is it and who has it? God imparted it to you. It is his own nature. It is inseparably connected in him with his moral attributes and so in you with your moral action. It is the eye of your soul, the counsellor of the hands. It is one half of your heaven. It is the kingdom in which you reign over the Universe of matter (sst.).

19. Også på dette punkt står Emerson i gæld til Channing, hos hvem *self-culture* spiller en central rolle.

Gud har omgivet os med en hel verden af viden, og for det religiøse menneske gælder derfor ‘the duty of cultivating his mind’ (sst., 230). Vi skal kort sagt *tænke*, for det er kun derigennem, at “the soul would see God’s being and perfections and Providence confirmed” (sst.). En væsentlig baggrund for denne betoning er, at Emerson på dette tidspunkt har tilegnet sig Samuel T. Coleridges *Aids to Reflection*, som udkom i USA (med en lang indledning af James Marsh) i 1829. Ud fra en noget idiosynkratisk tolkning af Kant fremhæver Coleridge her *fornuften* (modsat forstanden, som er bundet til sanseindtryk) som den evne, hvormed mennesket intuitivt erkender højere sandheder, herunder ikke mindst de religiøse.

Prædikenen *What! Know ye not that your body is the temple of the Holy Ghost* (1 Kor 6,19-20) fra 1830 påkalder sig interesse både vedrørende gudsbegrebet og talen om samvittigheden. Emerson benytter Paulus-stedet til at understrege en af sine grundtanker, nemlig “that God dwelleth with us, the Spirit of God is the spirit of man” (*Sermons*, vol. 2, 252). Og forbindelsen mellem Gud og sjælen er ikke blot en smuk tanke, men opdagelsen af en åndelig kendsgerning:

Now the doctrine of this and similar passages is that, there is in every human mind, however obscured or partially developed, a power greater than that mind; that we perceive that we are not our own; that we have no right to do whatsoever we please, but ought to obey this higher power, that the spiritual nature in us is of God, in his own likeness; and that when we exhibit great measures of goodness or wisdom it is not from ourselves that we are drawing, but from something deeper and vaster than man, that we are but cisterns and God is the fountain. Our spiritual nature is not something different from God’s but is communicated from him, is a part of him, and a life of holiness consists in a continual effort at a separation from the flesh and its works, and the consummation of a more perfect union of our spirit with God. This idea is suggested in different forms throughout the Scriptures. (...). Now, brethren, are these sounding words or are they the statement of a fact? I take them to be a fact. They seem to me wonderfully coincident with all the views which the wisest men have always taken of our nature and with all that we feel within ourselves (sst., 252 f.)

Vi véd altså nu, at Gud og hans ånd er både med os og *i* os. Og Emerson understreger ligefrem med kursiv for sin menighed, at “[i]t is only so far as you find Christianity within your own soul that I recommend it” (sst., 254). Men hvilken rolle spiller samvittigheden i denne forbindelse? Den omtales både som ‘the oracle within you’ (254) og ‘a tribunal in our bosoms’ (255), men det centrale er, at det er i samvittigheden, at Guds nærvær manifesterer sig: “The authority of conscience and the love of truth in us is the manifestation of Him” (254), og derfor skal – igen i kursiv – enhver kristen “hold his own nature in

a reverential awe” (sst.), eller som han lidt senere formaner sine tilhørere: “o, honour this spark, this ray of God within you” (sst.). Det skal vi gøre, fordi målet med vores tilværelse er, at vi gradvist opbygger en indre personlighed (*character*), som kan være ‘a fitting temple of God’. Når det sker, “then indeed Jesus will have redeemed us, will have saved us by leading us to God; then we shall be one with him, and with him one in God” (sst., 255).

Fra bind 3 vil jeg nøjes med at inddrage en enkelt prædiken over 2 Kor 4,6 (*For God who commanded the light to shine out of darkness hath shined in our hearts*, etc.). Prædikenen er første gang holdt Anden juledag 1830, men overraskende nok rummer kun dens allerførste sætning en reference til ‘the festival of the Nativity of Christ’. Ellers drejer det sig om – i god overensstemmelse med Emersons aksiom om, at sand religion er *praktisk* religion (‘på deres frugter skal I kende dem’) – om “to consider the value of the revelation brought by Jesus Christ to all men, and to us” (*Sermons*, vol. 3, 63). Altså ‘value’ i betydningen *praktisk* værdi eller betydning for den enkeltes livsførelse.

Som tidligere nævnt er det et grundtræk ved liberale teologier, at der insisteres på en tæt forbindelse mellem religion og moral. Men i denne prædiken fører Emerson tanken et afgørende skridt videre, samtidig med at vi får en præcisering af hans begreb om samvittigheden:

It may sound like a trite remark but it is one which deserves the best attention of all, that *Christianity is exactly coincident with morals*. Christianity has been disobeyed, and, what is more strange, has been opposed. Yet is it to the whole extent of its teaching exactly coincident with the dictates of the common Conscience. The conscience, though a familiar term, is used I know with great looseness. Yet all will agree that it differs in every man according to his knowledge. One man’s conscience condemns that which another man’s conscience allows. But give them the same light, and both will condemn the same thing. It varies in different individuals only by degrees of wisdom. Conscience, strictly speaking is not the law of right and wrong, but only the sight of that law, and may be weak in one and strong in another. The law is fixed and eternal; the sight of it varies in every individual (sst., 64; min kursivering).

Men hvordan kan kristendom hævdes at være *sammenfaldende* med moral og dyd, og hvad indebærer denne påstand for Emerson? Det, vi står overfor, synes at være en parallel til fx Troeltschs tanke om kristendommens ‘absoluthed’. Kristendommens principper, hævder Emerson, kræver præcis det samme som de højeste og bedste idealer, vi kender. Og efter en summarisk jævnføring med islam, hinduisme og ‘the religions of the savage nations’, når han frem til den ønskede konklusion: “The law of Christ *alone* is accurately consistent with the

moral Constitution of man. Further, Christianity is not only strictly coincident with what the Conscience teaches, but it enlightens and confirms the conscience or moral sight” (sst., 64; min kursivering). Men hvis samvittigheden er udtryk for vores gudsskabte natur (jf. Rom 2,14f.), så er menneskets ‘moralske konstitution’ vel et potentiale hos *alle* mennesker – og ikke kun hos de kristne? Det, Emerson derfor *sandsynligvis* mener, er, at det er Jesus Kristus og hans moralske eksempel, der bedst eller mest fuldkomment inkarnerer Guds lov. Men denne er på den anden side (jf. citatet) ‘fixed and eternal’, og derfor burde den vel findes overalt? Eller hvis den især findes hos de kristne, er det så ikke blot, fordi de gennem århundreder er blevet socialiseret af kristendommen? Det kan være vanskeligt at se, hvordan argumentationen skal kunne undgå at ende i en selvbekræftende (ond) cirkel.

At vi her står over for en central vanskelighed, kan der ikke være tvivl om. Før vi fælder en endelig dom over Emerson, er der dog grund til at minde om, at han ikke deler den mistankens hermeneutik i forhold til samvittigheden, som for os er noget nær en selvfølge. Emerson har ikke haft mulighed for at læse hverken Nietzsche eller Freud. Det indebærer dog ikke, at han er uvidende om hverken omgivelsernes eller kulturens socialiserende indflydelse. Og vi har netop set ham anerkende, at samvittighedens stemme lyder forskelligt fra ét individ til et andet. Men ikke desto mindre vil platonismen i ham (og den er ganske stærk) insistere på, at moralloven er evig og uforanderlig – men altså stadigvæk bedst udtrykt og manifesteret i kristendommen.²⁰ Som et ekko af Kant retter han følgende retoriske spørgsmål til sin menighed: “I put it to your reason, brethren, if it be not the noblest attribute in us, *that we are capable of being addressed on the ground of moral principles?*” (sst., 65). Og Emerson fortsætter derfor ufortrødent med sin hypotese, som dog også afføder et uundgåeligt modspørgsmål: “If Christianity is thus one with man’s nature, - if man’s Constitution is thus Christian, why should it be rejected? Why should it be received thus tardily? What opposes it?” (sst.). Svaret ligger ligefor: synden – både som ‘public sin’ og som ‘private sin’.

Den sidste prædiken, som jeg vil inddrage i denne artikel, bærer overskriften *Why even of yourselves judge ye not what is right?* (Luk 12,57). Den stammer fra 1832, men blev holdt på ny af Emerson

20. Jf. også flg. udtalelse fra en anden prædiken, der betoner, at mikrokosmos (den enkeltes samvittighed) afspejler makrokosmos eller universet: “Our Constitution is moral, and so is that of the universe. All things preach the moral law – that is to say, a life in conformity to nature is a moral life. (...) And the moral law with no essential variation reigns in the bosom of every man. The character of the Deity that presides over the world is thus ascertained to be moral” (*Sermons*, vol. 3, 81).

i andre kirker i både 1836, 1837 og 1838. Han har altså ikke haft problemer med at holde denne prædiken, selv *efter* han i 1836 med gennembrudsværket *Nature* fremstod som Transcendentalismens ledende skikkelse, - eller, hvis vi vender blikket mod året 1838, blot få måneder før han på Harvard holdt sin notorisk berømte *Divinity School Address*, som for alvor skulle komme til at erhverve ham kætter-stemplet. Jeg har valgt at tage denne prædiken med, fordi den følger et vigtigt – og for Emerson meget karakteristisk – element til samvittighedens centrale rolle, nemlig den enkeltes forpligtelse til at gå ind i sit lønkammer og ‘dømme selv’, altså nå frem til sin egen afgørelse af moralske spørgsmål.

Emerson indleder denne prædiken med en omtale af, hvordan der både historisk og samfundsmæssigt kan konstateres et moralsk og civilisatorisk fremskridt. Som eksempel herpå peger han på slaveriet, som “has passed for an innocent institution, – till within fifty years” (*Sermons*, vol. 4, 79). Af denne fremskridtstanke udleder han prædikenens tema:

Let us believe the same progress is now going on that has always proceeded. Certainly we see in these facts what a divine economy is in our power, that by the use of our intellectual and moral powers we may outstrip the tardy progress of the race and anticipate future centuries in the short term of our mortal life. Hence arises the sacred duty of judging for yourselves, and this is the duty I wish to urge (sst., 78).

Emerson er klar over, at nogle vil indvende, at Biblen er en fuldt tilstrækkelig vejleder, men hans svar er, at vi kun har Skriften på fortolkningens vilkår. Den enkelte er derfor overladt til sig selv og sin kritiske fornuft, ja, Emerson gør det ligefrem til en “solemn duty to receive nothing however ancient or venerable without examination” (sst., 79). Men netop samvittigheden spiller en centrale rolle i individets dømmekraft, og i det følgende citat sætter Emerson på det nærmeste lighedstegn mellem fornuft og samvittighed:

There seems therefore no precept so important as that a man should get his principles nowhere but in himself. There is no other way for you to arrive at the voice of God but by patient listening to your own conscience. Even Jesus reveals God’s will to you by outward message which your own reason must explain and enforce, but your own reason is the voice of God himself which speaks to you and to all mankind without an interpreter (sst.).

Prædikenen slutter med at berøre et begreb, som bliver et centralt tema i Emersons forfatterskab, nemlig *self-reliance*.²¹ Det ligger jo i naturlig forlængelse af temaet om at dømme selv, men Emerson har åbenbart følt det nødvendigt at forholde sig til den nærliggende indvending, at for megen tillid til sig selv vil være identisk med mangel på tillid til Gud. Men svaret på denne indvending viser, at Emerson ikke ryster på hånden; hans tillid til menneskets gudsskabte natur er så stærk, at der for ham ikke kan være nogen konflikt på dette punkt: “Finally, does any one fear that a too great reliance on one’s self and an obstinate questioning of every practice and institution might beget danger to faith and to virtue? Oh no. We might say, if they will not bear the test let them fall. But fear not. God has provided too surely for faith and virtue in the constitution of man” (sst., 82).

4. Konklusion

Opfattelsen af samvittigheden som *vox dei* har solid hjemmel i teologihistorien.²² I dagligsproget er samvittigheden stadig et velkendt fænomen (dog primært som ‘dårlig samvittighed’). Alligevel ser det ud til, at nutidig teologi mere eller mindre har opgivet at knytte positivt til ved samvittigheden. Det kan der være flere gode grunde til – historiske (det 20. århundredes liberalteologi) såvel som nutidige (moralisk og værdimæssig pluralisme). Prisen herfor synes dog at være et dobbelt deficit: 1) kristendom og moralsk praksis falder fra hinanden, eller reduceres til ‘næstekærlighed’; 2) Gud får kun med den enkeltes indre at gøre via salmebogens poetiske henvisninger til ‘hjerter, sjæl og sind’.

I forhold hertil gør teologien i Emersons prædikener alvor af, at *teologi* dybest set er *antropologi*, men vel at mærke netop i kraft af, at mennesket er skabt i Guds billede. Hans skabelsteologi urgerer gudbilledligheden og muligheden af en direkte relation mellem Gud og samvittigheden – uden dermed at se bort fra syndens og det ondes realitet. Moralens evige love, som Jesus blev sendt for at lære os, får Emerson til at sætte lighedstegn mellem den kristne religion og vore højeste, moralske idealer.

21. Emnet er omstridt i Emerson-forskningen, men kan desværre ikke behandles i denne artikel. Lad mig nøjes med at anføre, at jeg i modsætning til George Kateb, *Emerson and Self-Reliance* (Thousand Oaks: SAGE Publications 1995), vil hævde, at man ikke meningsfuldt kan løsrive Emersons tanker om *self-reliance* fra deres teologiske baggrund.

22. Se fx Claudia Welz, “Das Gewissen als Instanz der Selbsterschliessung: Luther, Kierkegaard und Heidegger”, *NZStH* 53 (2011), 265-284.

Hvad kan nutidig teologisk refleksion lære af Emersons prædikener? Måske at lægge mere vægt på det positive og optimistiske i kristendommen og at turde tro på, at Gud endnu taler gennem den enkeltes samvittighed. Men kan vi også dele Emersons overbevisning om, at universet er styret af Guds evige, moralske love? Det forekommer umiddelbart usandsynligt, fordi vi ikke længere deler hans platonisk-idealisk-romantiske overbevisning om, at den åndelige verden er mere 'virkelig' og fundamental end den materielle. I denne henseende er også teologer blevet slaver af tidsånden. Mødet med Emersons udgave af kristen forkyndelse – og dermed et indblik i et hjørne af amerikansk liberalteologi – efterlader os derfor bl.a. med det spørgsmål, om ikke kristen teologi står og falder med et to-verdensmotiv, som vi derfor er nødsaget til at vedkende os og forsøge at gøre alvor af?